

GÖRME ENGELLİ TÜRK ÇOCUKLARININ VE ANNELERİNİN İŞARET ZAMİRİ KULLANIMI: DOKUNSAK ORTAK DİKKAT

*Ece Ö. Demir, Aylın Küntay, Aslı Özyürek**

Koç Üniversitesi

Öz: En son çalışmalar, işaret zamirlerinin bir konuşma esnasında dinleyicinin dikkatini kastedilen nesnelere yöneltmek için kullanıldığını göstermiştir. Bu çalışma görme engelinin, görme engelli çocukların ve annelerinin ortak dikkat sağlamak için kullandıkları işaret zamiri kullanımlarını nasıl etkilediğini araştırmayı amaçlamaktadır. Türkçe işaret zamirlerden *şu* konuşanlar arasında daha önceden kastedilen bir nesne üzerinde ortak dikkat yoksa kullanılır. *Bu* ve *o* ise ortak dikkatin önceden sağlandığı durumlarda kullanılır.

6 tane 3-4 yaş arası görme engelli ve gören çocuk ve anneleri bir lego seti ile ortaklaşa oynarlarken videoya alınmışlardır. İşaret zamiri içeren sözceler aşağıdaki ölçülere göre kodlanmışlardır: işaret zamirinin çeşidi, kastedilen nesnenin konuşmacıya ve dinleyiciye yakınlığı, konuşmacının el işareti ve dinleyicinin işaret zamiri kullanımından önceki dikkat durumu (görsel veya dokunsal). Analizler görme engelli çocukların *şu* kullanımının gören çocuklardan daha az olduğunu göstermiştir. Görme engelli çocukların annelerinin diğer annelerden daha fazla *şu* kullandığı görülmüştür. Kastedilen nesnenin yeri ve el işareti kullanımı açısından, görme eksikliğinin doğal bir etkisi olarak görme engelli çocukların anneleri diğer annelerden farklılıklar göstermişlerdir. Her iki grup çocuğun anneleri çocuklarının dikkati kastedilen nesnenin üzerinde olmadığı zaman *şu* kullanmayı öbür işaret zamirlerine kıyasla daha çok tercih etmişlerdir. Görsel dikkatin eksikliğinde bile görme engelli çocukların anneleri çocukları ile dokunsal ortak dikkat kurmak için *şu* kullanmışlardır.

Anahtar kelimeler: Görme engelli çocuklar, işaret zamirleri, ortak dikkat

*Yazışma adresi : Ece Ö. Demir Koç Üniversitesi, Psikoloji Bölümü Rumelifeneri Yolu, Sarıyer 34450 İstanbul

Elektronikposta : odemir@ku.edu.tr

1. GİRİŞ

1. Görme Engelli Türk Çocuklarının ve Annelerinin İşaret Zamiri Kullanımı: Dokunsal Ortak Dikkat

İşaret zamirlerini öğrenmek, çocuklar için diğer sözcük kategorilerine kıyasla daha karmaşık ve uzun bir süreçte gerçekleşir. Önceleri işaret zamirlerinin sadece nesnelere mekandaki farklı konumlarını belirtmek için kullanıldığı düşünülüyordu. Dolayısıyla çocukların kastedilen nesnenin konuşmacıya ve dinleyene uzaklığına göre farklı işaret zamirlerinin kullanıldığını öğrenmeleri gerektiği öne sürülüyordu. Son çalışmalar ise işaret zamirlerinin, konuşan tarafından, dinleyenin dikkatini değişik nesnelere yöneltmek için ve böylece konuşan ve dinleyen arasında ortak bir dikkat odağı oluşturmak için de kullanıldığını göstermiştir (Küntay & Özyürek, 2002).

Diğer bir deyişle, dinleyenin dikkat durumuna göre farklı işaret zamirleri kullanılmaktadır. Bazı işaret zamirleri dinleyenin dikkati kastedilen nesnenin üzerindeyken kullanılırken, diğer işaret zamirleri dinleyenin kastedilen nesneye dikkat etmediği durumlarda kullanılır. Bu nedenle, işaret zamiri kullanımını öğrenen çocuklar, nesnelere farklı durumlarda dikkat etmenin yanı sıra, dinleyenlerin farklı dikkat durumlarını da göz önüne almayı öğrenmelidirler.

İşaret zamirlerinin doğru ve yerinde kullanılmasının öğrenimi bebeklik boyunca gelişen bir çok temel beceriye bağlıdır. Bebekliğin erken dönemlerinde ortaya çıkan ortak dikkat becerisi de bunlardan biri olarak görülebilir. Gören çocuklarda ortak dikkat çocuğun sosyal ilişkileri ve çevresinde nesnelere ilişkisi sayesinde gelişir. Daha en baştan normal gelişen bebekler çevrelerindeki yetişkinlerin aktivitelerini pasif bir şekilde izlemeye başlarlar. Daha sonraları kendileri yetişkinlerin dikkatini, mesela onlara bir oyuncak vererek, yönlendirmeye başlarlar. Ayrıca, yetişkinlerin bakışlarını takip ederek çevredeki nesnelere ulaşabilir, kendi dikkatlerini çeken nesnelere yetişkinlerin de dikkatini çekmek için nesnelere parmakla gösterebilirler (Bigelow, 2003, Mulford, 1981). 18-24 ay civarında, dilin de ortaya çıkması ile, çocuklar dinleyenlerinin dikkatini çekmek için işaretlerle beraber sözlü yollara da başvururlar. İşaret zamirleri çocukların en erken kelime dağarcığında yer alır ve bu işaret zamirleri dinleyenin dikkatini çekmek içindir (Mulford, 1981, Küntay & Özyürek, 2002). Dört veya beş yaşına dek çocuklar yakını ve uzağı belirten işaret zamirlerini birbirlerinin yerine kullanmaya devam ederler (Mulford, 1981). Örneğin, Clark and Sengul (1978), işaret zamiri kavrayış deneylerinde küçük çocukların işaret zamirlerini kullanırken uzamsal farklılıkları görmezden geldiklerini ve kavrayış testlerinde yakını ve uzağı belirten işaret zamirlerine (İngilizce'deki *this* ve *that*) aynı şekilde tepki verdiklerini görmüştür. Bu gelişim düzeyindeki çocuklar çevrelerindeki nesnelere farklı konumlarına göre farklı işaret zamirlerini kullanmalarını gerektiğini kayrayamamışlardır. Ayrıca, her ne kadar çocukların dikkat çekmek için işaret zamirlerinden yararlandığı bilirse de, dinleyenin dikkatini takip ederek işaret zamirlerini dinleyenin dikkat durumuna göre seçip seçemedikleri bilinmemektedir.

Dinleyenin farklı dikkat durumlarına göre farklı işaret zamirlerinin doğru ve yerinde kullanımının diğer bir insanın dikkat durumunu takip etme yetisini yansıttığı düşünülmektedir. Çocukların ortak dikkat yetileri bebeklikten itibaren gelişmeye başlasa da, dinleyenin farklı dikkat durumlarına göre farklı işaret zamirlerini kullanma yetisinin altı yaşına kadar ortaya çıkmadığı iddia edilmektedir (Küntay & Özyürek, 2002).

1.1. Türkçe'de İşaret Zamiri Kullanımı

Türkçe'de üç tip işaret zamiri vardır: *bu*, *şu* ve *o*. *Bu*, konuşana yakın nesnelere için kullanılırken *o* konuşandan uzak nesnelere işaret eder. Fakat *şu*'nun dinleyen ve konuşana göre ne tip bir uzaklık belirttiğine dair tartışmalar vardır. Son zamanlarda, Özyürek ve Kita (2000), *şu* işaret zamirinin kullanımının nesnenin konuşana göre uzaklığına değil, dinleyenin dikkat durumuna bağlı olduğunu göstermişlerdir. *Şu* konuşan tarafından dinleyenin dikkati kastedilen nesne üzerinde olmadığı zaman kullanılmaktadır. *Bu* ve *o* ise dinleyenin dikkati kastedilen nesne üzerindeyken kullanılmaktadır.

Küntay ve Özyürek (2002), dört ve altı yaşlarındaki Türk çocuklarının işaret zamiri kullanımlarını araştırmışlardır. Bu yaşlardaki çocuklar, yakın-uzak farkını dikkate alarak farklı nesne konumları için *bu* ve *o* işaret zamirini uygun olarak kullanabilmektedirler. Altı yaşındaki çocuklar dinleyenin bakışlarını takip edebilmiş ve *şu* işaret zamirini, dinleyen, belirtmek istedikleri nesneye dikkat etmediğinde kullanmışlardır. Dört yaşındaki çocuklar da işaret zamiri kullanırken nesnelere uzamdaki farklı konumlarını göz önüne almışlardır. Fakat altı yaşındaki çocukların tersine, dört yaşındaki çocuklar dinleyenlerinin farklı dikkat durumlarına uygun işaret zamirlerini kullanamamışlardır. Küntay ve Özyürek, işaret zamirleri vasıtasıyla ortak dikkat süreçlerini başlatma ve devam ettirme yetisinin geç ortaya çıkan bir yeti olduğu ve bu yetinin ancak çocukların uzamsal farklılıklara göre farklı işaret zamirlerini seçmeyi öğrenmelerinden sonra ortaya çıktığı sonucuna varmışlardır (Küntay & Özyürek, 2002).

2.2. Görme Engelli Çocuklarda İşaret Zamiri Kullanımı

Görme yetisinin, işaret zamirlerini nesnelere mekandaki durumlarına ve dinleyenin dikkat durumlarına uygun kullanmayı öğrenmede büyük önemi vardır. Her ne kadar görme yetisi uzam hakkında bilgi edinmek için tek yol olmasa da, en çok ve en ayrıntılı bilginin görme vasıtasıyla alınabileceği bir gerçektir. Gören bireyler çevreleri hakkında her an yenilenen sürekli bir bilgiye sahiptirler. Bunun sonucunda gören bireyler çevrelerine dair daha bütünsel bir zihinsel temsile sahiptirler. Ayrıca, gören bireyler yakınlarında olmayan ve hakkında dokunarak ve işiterek bilgi alamayacakları nesnelere hakkında da görme yetisi ile bilgi sahibi olurlar (Iverson, 1999). Bu yüzden görme engelli çocukların işaret zamiri kullanımını öğrenme sürecinin gören çocuklardan farklı olabileceğini öne sürebiliriz.

Görme engelli çocuklar çevreleri hakkında bilgi almak için nesnelere dokunarak incelemeye ve seslerini duymaya ihtiyaç duymaktadırlar. Çevreleri hakkında daha kısıtlı bilgiye sahip olan görme engelli çocukların farklı nesne konumlarına uygun işaret zamirlerini öğrenmelerinin gören çocuklara oranla daha zor olacağı öne sürülebilir. Mulford (1981), beş-altı yaş arası görme engelli çocuklarla yaptığı çalışmada bu çocukların işaret zamirlerini kullanırken uzamsal farklılıklara dikkat etmediklerini ve kavrama testlerinde de farklı işaret zamiri çeşitlerini anlamadıklarını görmüştür. Küntay ve Özyürek'in (2002), çalışmasında dört yaşındaki çocukların işaret zamirlerini nesnelere mekandaki farklı konumlarına uygun olarak kullanabildiklerini düşünürsek, görme engelli çocukların bu bağlamda geciktirildiğini öne sürebiliriz.

Görme engelli çocukların çevreleri hakkında kısıtlı bilgiye sahip olmaları bu çocukların ortak dikkat yetilerini de etkilemektedir. Ortak dikkatin, dinleyen, konuşan ve kastedilen nesnenin arasındaki üçlü ilişki bağlamında olduğu düşünülürse, bu ilişkiyi anlamak için çocuğun etrafındaki çevre ve dinleyen hakkında ayrıntılı bilgiye sahip olması gerektiği açıktır (Bigelow, 2003). Literatürde de görme engelli çocukların ortak dikkat yetilerinin gören çocuklara göre daha geç geliştiği öne sürülmüştür (Bigelow, 2003, Perez-Pereira, 1996). Bu gecikme, görme engelli çocukların konuşma partnerlerinin neye dikkat ettiklerini gözlemleyememelerine ve partnerlerinin etraflarında gelişen olaylara nasıl tepki verdiklerini takip edememelerine bağlıdır. Ortak dikkat görsel yollardan başka yollarla da yaratılabilir (Bigelow, 2003). Örneğin, görme engelli çocuğu bir nesneye dikkatini çekmek için konuşma partneri nesneyi kendi eline alıp çocuğun da nesneyi dokunarak incelemesini sağlayabilir. Bu tür süreçler dokunsal ortak dikkat süreçleri olarak adlandırılabilirler. Fakat bunlar görsel ortak dikkat süreçleri kadar sık karşılaşılan ve sürekli olan durumlar değildir. Tüm bu nedenler yüzünden görme engelli çocukların, dinleyenin farklı dikkat durumlarına göre farklı işaret zamirlerini kullanmayı öğrenmekte zorluk çektiği ve buna bağlı olarak görme engelli çocukların bu yetilerinin, gören çocuklara nazaran, daha geç geliştiği öne sürülebilir.

Gören ve görme engelli çocuklar arasında işaret zamirlerinin kullanımının yanı sıra ortak dikkat süreçlerini başlatmak ve devam ettirmek için kullanılan diğer davranışlar açısından da farklar vardır. Küntay ve Özyürek (2002), küçük çocukların *şu* işaret zamiri ile belirtmek istedikleri nesnelere ellerine alarak gösterdiklerinin altını

çizmişlerdir. Diğer bir deyişle çocuklar dinleyen dikkatini nesneye çekmek yerine, nesneyi dinleyen dikkat alanına getirmeyi tercih etmişlerdir. Bunun tersine Türk yetişkinler işaret zamirlerini kullanırken kastettikleri nesneyi işaret parmağı ile göstermişlerdir. Görme engelli çocuklar çevrelerindeki diğer insanların parmakla gösterme işaretini gözlemleyemedikleri için kendileri de bu tip el işaretlerini sıklıkla kullanmazlar. Bu çocukların işaret zamirlerini kullanırken diğer el işaretlerini de çok daha az kullanacakları öngörülebilir.

Literatürdeki bu tartışmaların ışığında gören ve görme engelli çocukların annelerinin çocuklarına yönelttikleri konuşmalarda, görme yetisinin eksikliğinin bir sonucu olarak, farklar olabileceği öngörülmüştür. Bu çalışma için her iki anne grubundan da veri toplanmıştır.

2. AMAÇ

Yukarıda belirtilen tartışmadan yola çıkarak aşağıdaki hipotezler öne sürülmüştür.

2.1. İşaret Zamirlerinin Dağılımı

1) Görme engelli çocuklar, *bu* işaret zamirini gören çocuklara göre daha fazla kullanırlar. Görme engelli çocuklar, diğerlerinin dikkatlerini takip etmekte zorlandıkları için, ortak dikkat süreçlerini başlatmakta kullanılan *şu* işaret zamirini gören çocuklara oranla daha az kullanırlar. Gören çocuklar uzaktaki nesnelere hakkında da bilgi sahibi oldukları için görme engelli çocuklara göre daha fazla *o* işaret zamiri kullanırlar.

2) Görme engelli çocukların anneleri, görmenin eksikliğinde ortak dikkat süreçleri yaratmak ve devam ettirmek için sözel yollara daha fazla başvururlar ve *şu* işaret zamirini gören annelere oranla daha fazla kullanırlar. Gören çocuklar uzak çevreleri hakkında daha bilgili oldukları için bu çocukların anneleri *o* işaret zamirini görme engelli çocukların annelerine oranla daha fazla kullanırlar.

3) Her iki grup çocuk da yetişkinlere göre daha az işaret zamiri, daha fazla *bu* işaret zamiri ve daha az *şu* işaret zamiri kullanırlar.

2.2. Nesnelerin Farklı Konumlarına Göre İşaret Zamirlerinin Dağılımı

4) Gören çocuklar, çevreleri hakkında daha çok bilgiye sahip oldukları için *bu* ve *o* işaret zamirlerini çevredeki nesnelerin farklı konumlarına uygun kullanmaya görme engelli çocuklardan daha önce başlarlar.

5) Kast edilen nesnenin yeri açısından görme engelli çocuklar işaret zamirlerini daha çok kendilerine yakın nesnelere belirtmek için kullanırken, gören çocuklar uzaktaki ve dinleyen ile ortalarındaki nesnelere belirtmek için de işaret zamirlerinden faydalanırlar.

2.3. Farklı El İşaretlerine Göre İşaret Zamirlerinin Dağılımı

6) İşaret zamirleri ile görülen davranışlar açısından, görme engelli çocuklar gören çocuklara göre daha az el işareti kullanırlar. Gören çocuklar ise, dinleyenlerinin dikkatlerini yönlendirme yetilerinin yetişkinlere oranla daha kısıtlı olmasına bağlı olarak, kastettikleri nesneyi işaret parmağı ile göstermekten çok ellerinde tutarak gösterirler.

7) Görme engelli çocuklar nesnelere parmakla gösterme işaretini takip edemeyeceği için, görme engelli çocukların anneleri, bu el işaretini gören çocukların annelerine oranla daha az kullanırlar. Görme engelli çocukların anneleri nesnelere ellerine alarak göstermeyi diğer el işaretlerine tercih ederler.

8) Çocuklar annelerine oranla daha az parmakla gösterme işareti kullanırlar.

2.4. Dinleyen Dikkat Durumuna Göre İşaret Zamirlerinin Dağılımı

9) Görme engelli çocuklar, ebeveynlerinin bakışını takip edemediği için ebeveynlerinin nereye dikkat ettiğini de bilememektedirler. Dolayısıyla bu çocuklar, dinleyen dikkati kastettiği nesne üzerindeyken *bu* veya *o*, değilken

şu kullanması gerektiği ayrımını yapmakta zorlanırlar. Gören çocuklar ise, işaret zamirlerini dinleyenin farklı dikkat durumlarına uygun olarak kullanmakta görme engelli çocuklara oranla daha başarılıdırlar.

10) Her iki grup çocuğun da dinleyenin dikkatini takip ederek *şu* işaret zamirini dinleyen kastedilen nesneye dikkat etmediği durumlarda kullanmakta anneleri kadar başarılı değildirler.

11) Görme engelli çocukların anneleri eğer kastettikleri nesne çocukların elinde değilse *şu* işaret zamirini kullanmayı seçerler. *Bu* ve *o*'nun ise çocuk kastedilen nesne ile fiziksel temas içinde ise kullanırlar.

3. YÖNTEM

3.1. Örneklem

Bu çalışmanın örneklem grubunu üç-dört yaş arası üç görme engelli çocuk, üç gören çocuk ve annelerinden oluşmaktadır. Bu çocuk grubu için ortalama yaş 3.48'tir ($SS=0.34$). Görme engelli çocukların tümü doğuştan kördür. Çocukların hiçbirinin ek bir ruhsal veya fiziksel rahatsızlığı yoktur. Bir görme engelli çocuk ve bir gören çocuk düşük sosyo-ekonomik düzeyden ailelerin çocuklarıdır. Diğer çocuklar orta ve yüksek sosyo-ekonomik düzeyli ailelerin çocuklarıdır. Sosyo-ekonomik düzey annelerin çocuklarına olan konuşmalarını etkileyen bir unsur olarak görüldüğü için iki grubun bu değişken açısından eşitlenmesine dikkat edilmiştir. İki anne beş yıllık eğitime sahipken, diğer tüm anneler en az lise mezunudur. Tüm aileler İstanbul'da oturmakta ve evlerde Türkçe konuşulmaktadır.

3.2. İşlem

Bu çalışmada iki ayrı veri incelenmiştir. İlk veriyi toplamak için görme engelli çocuk-anne ve gören çocuk-
anne çiftleri ortaklaşa bir lego seti ile oynarlarken on dakika boyunca videoya alınmışlardır. İkinci veri, birinci çalışmaya katılan görme engelli çocuk ve anne çiftlerinin, çocuklar dört yaşında iken kaydedilmiş 15 dakikalık video çekimlerinden toplanmıştır. Dolayısıyla birinci ve ikinci veri arasında çocuklar için ortalama yaş farkı altı aydır. İkinci çalışma, Küntay ve Özyürek'in aynı yaştaki gören çocuklarla ve aynı prosedürü kullanarak yaptığı çalışmanın verileriyle karşılaştırma yapmak için yapılmıştır. Bu çekimlerde anne-çocuk çiftlerine üstünde birlikte çalışmalarını için belirli bir görev verilmiştir. Bu görev Küntay ve Özyürek'in (2002) çalışmasından alınmıştır. Adı geçen çalışmada annelere bir resim verilmiş ve ellerindeki resimlerdeki lego şekillerinin aynılarını çocukları ile birlikte yapmaları istenmiştir. Görme engelli çocuklar için daha basit şekiller seçilmiştir. Ortaklaşa çalışmanın işaret zamiri kullanımını arttıracığı düşünülmüştür.

İşaret zamiri içeren sözceler aşağıdaki kodlama kategorilerine göre kodlanmışlardır: işaret zamirinin çeşidi, kastedilen nesnenin konuşmacıya ve dinleyene yakınlığı, konuşmacının el işareti ve dinleyenin işaret zamiri kullanımından önceki dikkat durumu (görsel veya dokunsal). Kastedilen nesnenin konuşana ve dinleyene yakınlığı, konuşmacıya yakın, dinleyene yakın ve ortada olmak üzere üç şekilde kodlanmıştır. Gösterme el işaretinin kodlanması ise gösterme el işaretinin olmaması durumu, işaret parmağı ile gösterme ve kastedilen nesneyi elinde tutarak gösterme durumlarından oluşmuştur. Görme yetisinin eksikliğinde görme engelli çocukların dikkatinin dokunma ile kontrol edildiği görülmüştür. Dolayısıyla eğer görme engelli çocuk bir nesne ile fiziksel temas içinde ise ortak dikkat var olarak kodlanmıştır.

4. BULGULAR

Yapılan analizlerin sonucunda iki veriden elde edilen bazı bulguların çeliştiği görülmüştür. Çelişen noktaların örneklem kümesinin genişletilmesi ile ortadan kalkacağı düşünülmektedir. Çalışmanın bir sonraki aşamasında örneklem kümesini genişletmek planlanmaktadır. Bu metinde sadece her iki veri tarafından da desteklenen bulgulara yer verilecektir.⁷

⁷Bulgular hakkında daha ayrıntılı bilgi için ilk yazarın "Use of Demonstrative Pronouns by Turkish Blind Children and Their Mothers" adlı çalışması kendisinden istenebilir (odemir@ku.edu.tr).

Veri 1: Tablo 1’de iki anne ve çocuk gruplarının kullandığı işaret zamirlerinin yüzde olarak dağılımı görülmektedir. Annelerin en çok *bu* işaret zamirini kullandığı görülmüştür. Öngörüldüğü gibi görme engelli çocukların anneleri gören çocukların annelerine nazaran daha fazla *şu* işaret zamiri kullanmışlardır. Gören çocukların anneleri görme engelli çocukların annelerine oranla *o* işaret zamirini daha sık kullanmışlardır. Her iki çocuk grubu da en sık *bu* işaret zamirini kullanmıştır. Gören çocuklar *şu* işaret zamiri görme engelli çocuklardan daha fazla kullanmışlardır.

Tablo 1. İşaret Zamirlerinin Yüzde Değerleri

		Bu	Şu	O	Toplam
Anne	Engelli	54% (79)	13% (19)	33% (49)	147
	Gören	48% (117)	03% (9)	49% (119)	245
Çocuk	Engelli	72% (18)	08% (2)	20% (5)	25
	Gören	71% (66)	23% (21)	06% (6)	93

Tablo 2’de görüldüğü gibi kastedilen nesnenin konumu açısından tüm çocuklar *bu* işaret zamirini kendilerine yakın nesnelere belirtirken tercih etmişlerdir. Üç buçuk yaşından itibaren her iki grup çocuk da yakın çevrelerini uygun işaret zamirleri ile belirtebilmişlerdir. Anneler *o* işaret zamirini dinleyene yakın nesnelere için kullanırken çocuklar bu konuda daha başarısız olmuş ve *o* işaret zamirini hem dinleyene yakın nesnelere için hem de konuşana yakın nesnelere için kullanmışlardır. Uzamsal farklılıkları işaret zamirleri ile belirtmek açısından gören ve görme engelli çocuklar arasında bir fark görülmemiştir.

Tablo 2. Farklı Nesne Konumları İçin İşaret Zamirlerinin Yüzde Değerleri

		Konuşana yakın		Dinleyene yakın		Arada	
		Anne	Çocuk	Anne	Çocuk	Anne	Çocuk
Bu	Engelli	92% (73)	100% (18)	06% (5)	-	02% (1)	-
Şu	Gören	97% (113)	98% (65)	01% (1)	-	02% (3)	02% (1)
	Engelli	100% (19)	100% (2)	-	-	-	-
O	Gören	89% (8)	100% (21)	-	-	11% (1)	-
	Engelli	06% (3)	60% (3)	92% (45)	40% (2)	02% (1)	-
	Gören	02% (3)	50% (3)	97% (115)	-	01% (1)	50% (3)

Tablo 3’te görüldüğü gibi görme engelli çocuklar ve anneleri birbirlerinin dikkatlerini özellikle sözsiz olmayan yollardan takip etmekte zorlandıkları için ne görme engelli çocuklarda ne de annelerinde işaret parmağı ile göstermeye rastlanmamıştır. Gören çocuklar da genellikle nesnelere ellerine alarak göstermeyi tercih etmişlerdir. Gören çocukların anneleri *bu* ve *şu* işaret zamirlerini kullanırken işaret parmağı ile göstermeyi ve nesnelere ellerine alarak göstermeyi eşit olarak kullanmışlardır. Diğer üç grup ise *bu* ve *şu* işaret zamirini kullanırken

kastettikleri nesnelere ellerine alarak göstermişlerdir. Görme engelli çocukların anneleri *o* işaret zamiri ile hiçbir el işareti kullanmazken, gören çocukların anneleri seyrek de olsa belirtmek istedikleri nesnelere işaret parmağı ile göstermişlerdir. Her iki çocuk grubu da *o* işaret zamirini kullanırken eşit oranda hiçbir el işareti kullanmamayı veya nesneyi kendi ellerine alarak göstermeyi tercih etmişlerdir.

Tablo 3. Farklı El İşaretlerine Göre İşaret Zamirlerinin Dağılımı

		İşaret yok		Nesne ile		İşaret parmağı ile	
		Anne	Çocuk	Anne	Çocuk	Anne	Çocuk
Bu	Engelli	08% (6)	-	86% (68)	100% (18)	06% (5)	-
Şu	Gören	07% (8)	06% (4)	59% (69)	90% (60)	34% (40)	03% (2)
	Engelli	-	-	100% (19)	100% (2)	-	-
O	Gören	-	-	56% (5)	95% (20)	44% (4)	05% (1)
	Engelli	94% (46)	60% (3)	02% (1)	40% (2)	04% (2)	-
	Gören	86% (102)	50% (3)	02% (2)	50% (3)	12% (15)	-

Tablo 4'te görüldüğü gibi, literatürde öne sürülene uygun olarak, *şu* işaret zamiri dinleyenin dikkati kastedilen nesne üzerinde değilken, *bu* ve *o* işaret zamirlerinin ise dinleyenin dikkati nesne üzerindeyken kullanılmıştır. Gören anne-çocuk çiftlerinde dikkat durumu dinleyenin bakışları, görme engelli çocuk-anne çiftlerinde ise çocuğun fiziksel teması takip edilerek anlaşılmıştır. Her iki anne grubu da çocuklarının dikkati kastedilen nesne üzerinde değilken *şu* işaret zamirini kullanmışlardır. Anneler çocuklarının dikkati nesne üzerindeyken ise *o* işaret zamirini kullanmışlardır. Her iki çocuk grubu da *bu* ve *o* işaret zamirlerini dinleyenin hem kastedilen nesneye dikkat ettiği hem de etmediği zamanlarda kullanmışlardır. Gören çocuklar *şu* işaret zamirini çoğunlukla dinleyenlerinin dikkati belirtmek istedikleri nesne üzerinde olmadığı zaman kullanmışlardır. Görme engelli çocuklar ile *şu* işaret zamirini pek kullanmamış, kullandıkları zaman ise ortak dikkatin olduğu ve olmadığı zamanlarda eşit olarak kullanmışlardır. Dolayısıyla, dinleyenlerinin dikkatlerini kontrol etmekte ve işaret zamirlerini buna göre seçmekte görme engelli çocukların gören çocuklar kadar başarılı olmadıklarını iddia edebiliriz.

Tablo 4. Dinleyenin İşaret Zamirinden Önceki Görsel veya Dokunsal Dikkat Durumu

		Anne		Çocuk	
		Nesnede değil	Nesnede	Nesnede değil	Nesnede
Bu	Engelli	58% (46)	42% (33)	22% (4)	78% (14)
	Gören	56% (66)	44% (51)	53% (35)	47% (31)
Şu	Engelli	100% (19)	-	50% (1)	50% (1)
	Gören	100% (9)	-	86% (18)	14% (3)
O	Engelli	06% (3)	94% (46)	20% (1)	80% (4)
	Gören	03% (3)	97% (116)	33% (2)	67% (4)

Veri 2: Görme engelli çocuklar ve annelerinden toplanan ikinci veri grubu Küntay ve Özyürek'in aynı yaşta gören çocuk-anne çiftlerinden aynı prosedürle toplanan verileri ile karşılaştırılmıştır. Anneler en sık *bu* işaret zamirini kullanmışlardır. Gören çocukların anneleri *şu* işaret zamirini görme engelli çocukların annelerine oranla daha az kullanmışlardır. Gören çocuklar görme engelli çocuklara göre *şu* işaret zamirini daha sık kullanmışlardır. Görme engelli çocuklar *o* işaret zamirini *bu* işaret zamirinden daha az tercih ederken, gören çocuklar *bu* işaret zamirinden sonra en fazla *şu* işaret zamirini kullanmışlardır.

Tablo 5. İşaret Zamirlerinin Dağılımı

		Bu	Şu	O	Toplam
Anne	Engelli	42% (102)	29% (71)	29% (71)	244
	Gören	60% (212)	21% (73)	19% (68)	353
Çocuk	Engelli	90% (49)	02% (1)	08% (4)	54
	Gören	64% (86)	26% (35)	10% (13)	134

Tablo 6'da görüldüğü gibi gören çocukların anneleri ise her değişik nesne konumu için eşit olarak *şu* işaret zamirini seçmişlerdir. Bu, literatürde Türkçe'deki *şu* işaret zamirinin uzamsal farklılık değil dikkat farklılığı belirttiği bulgusunu desteklemektedir. Her iki anne grubu da dinleyene yakın nesnelere *o* işaret zamiri ile belirtmeyi tercih etmişlerdir. İkinci veride gören çocuklara dair bir bilgi yoktur. Görme engelli çocuklar *bu* ve *şu* işaret zamirini konuşana, yani kendilerine, yakın nesnelere için kullanmışlardır. Görme engelli çocuklar kendilerinden uzak olan nesnelere işaret zamirleri ile belirtirken zorlanmışlar ve *o* işaret zamirini hem konuşana yakın hem de ortadaki nesnelere için kullanmışlardır.

Tablo 6. Farklı Nesne Konumları İçin İşaret Zamirlerinin Dağılımı

		Konuşana yakın		Dinleyene yakın		Arada	
		Anne	Çocuk	Anne	Çocuk	Anne	Çocuk
Bu	Engelli	96% (98)	98% (48)	03% (3)	02% (1)	01% (1)	-
Şu	Gören	35% (77)	Veri yok	26% (56)	Veri yok	39% (86)	Veri yok
	Engelli	96% (68)	100% (1)	04% (3)	-	-	-
O	Gören	33% (26)	Veri yok	46% (36)	Veri yok	21% (16)	Veri yok
	Engelli	10% (7)	50% (2)	87% (62)	25% (1)	03% (2)	25% (1)
	Gören	03% (2)	Veri yok	86% (54)	Veri yok	11% (7)	Veri yok

Tablo 7'de görüldüğü gibi görme engelli çocuklar ve annelerinin işaret zamiri ile belirtmek istedikleri nesnelere işaret parmağı ile gösterdikleri görülmemiştir. Gören çocukların anneleri ise çeşitli el işaretlerini kullanmışlardır. *Bu* ve *şu* işaret zamirleri için eşit olarak işaret parmağı ile göstermeyi ve nesneyi ellerine alarak göstermeyi tercih etmişlerdir. Görme engelli çocuklar ve anneleri ise *bu* ve *şu* işaret zamiri ile belirtmek istedikleri nesnelere sadece ellerine alarak göstermişlerdir. *O* işaret zamiri ile görme engelli çocukların anneleri hiçbir gösterme el işaretini kullanmamışlardır. Gören çocukların anneleri de *o* işaret zamirini kullanırken çoğu zaman hiçbir

gösterme el işaretini kullanmamış ama bazen kastettikleri nesnelere işaret parmakları ile göstermişlerdir. Görme engelli çocuklar *o* işaret zamiri ile ya hiçbir gösterme el işaretinden yararlanmamışlar ya da nesnelere ellerine alarak göstermişlerdir.

Tablo 7. Farklı El İşaretlerine Göre İşaret Zamirlerinin Dağılımı

		İşaret yok		Nesne ile		İşaret parmağı ile	
		Anne	Çocuk	Anne	Çocuk	Anne	Çocuk
Bu	Engelli	04% (4)	08% (4)	96% (98)	92% (45)	-	-
Şu	Gören	13% (29)	No data	51% (113)	No data	35% (77)	No data
	Engelli	04% (3)	100% (1)	96% (68)	-	-	-
O	Gören	03% (2)	No data	49% (38)	No data	49% (38)	No data
	Engelli	92% (65)	50% (2)	08% (6)	50% (2)	-	-
	Gören	68% (42)	No data	06% (4)	No data	23% (14)	No data

Gören çocuklara dair bilgi bu veri için eksiktir. Gören çocukların anneleri, çocukları kastedilen nesneye dikkat etmediği durumlarda *şu* işaret zamirini kullanmışlardır. Her iki anne grubu da çocuklarının dikkati işaret zamiri ile belirtilen nesne üzerindeyken *o* işaret zamirini kullanmışlardır. Görme engelli çocuklar her ne kadar çoğu zaman *bu* ve *o* işaret zamirini dinleyenlerinin dikkat ettiği nesnelere için kullansalar da bazen dinleyen dikkat etmediği zamanlarda da *şu* işaret zamirini kullanmışlardır.

Tablo 8. Dinleyenin İşaret Zamirinden Önceki Görsel veya Dokunsal Dikkat Durumu

		Anne		Çocuk	
		Nesnede değil	Nesnede	Nesnede değil	Nesnede
Bu	Engelli	50% (51)	50% (51)	33% (16)	67% (33)
Şu	Gören	42% (92)	58% (126)	No data	No data
	Engelli	89% (63)	11% (8)	-	100% (1)
O	Gören	71% (55)	29% (23)	No data	No data
	Engelli	03% (2)	97% (69)	25% (1)	75% (3)
	Gören	%40	60%	No data	No data

5. TARTIŞMA

Tüm bu sonuçlar göz önüne alındığında beklenildiği gibi görme engelli çocuklar gören çocuklara göre *şu* işaret zamirini daha az kullanırken, görme engelli çocukların anneleri diğer annelere göre daha fazla *şu* işaret zamiri kullanmışlardır. Küntay ve Özyürek (2002), çalışmasında yetişkinlerin kendi aralarındaki konuşmalarında *şu* işaret zamirini *o* işaret zamirine göre daha sık tercih ettikleri görülmüştür. Yine aynı çalışmada yaşlıları ile konuşan çocukların *şu* işaret zamirini en az tercih ettikleri görülmüştür. Bu çalışmada ise gören çocukların

anneleri ile konuşurken konuşmalarını yetişkin konuşmasına göre uyarladıkları ve daha fazla *şu* işaret zamiri kullandıkları ortaya çıkmıştır. Anneler de çocukları ile konuşurken konuşmalarını basitleştirmiş ve dinleyenin dikkat durumunu takip ve kontrol edebilmeyi gerektiren, kompleks *şu* işaret zamirini daha az kullanmışlardır.

Görme engelli çocuklarda ise durumun farklı olduğu görülmüştür. Görme engelli çocuklar anneleri ile konuşurken de *şu* işaret zamirinin kullanımı ile ilgili sorunlar yaşamaktadırlar. Anneler çocukları ile görsel ortak dikkat yaratamadıkları için, ortak dikkat yaratmak için kullanılan bir form olan *şu* işaret zamirini daha çok kullanmayı tercih etmişlerdir. Bir anlamda anneler *şu* işaret zamirini daha çok kullanarak çocuklarını bölünmüş yapıda olan dokunsal ortak dikkat bilgisinin dışına çıkmaya zorlamaktadırlar. Her ne kadar yetişkinlerin kolaylaştırıcı ve destekleyici bir şekilde kullandıkları dili çocuklarına uyarlamalarının etkisi görme engelli çocuklarda gören çocuklar kadar açık olmasa da, uzun vadede bu tür yetişkin konuşmasının görme engelli çocukların dinleyenin dikkat durumuna daha çok önem vermelerine yol açacağını öne sürebiliriz.

Nesnelerin yerleri ve gösterme el işaretleri açısından görme yetisinin eksikliğinin doğal bir sonucu olarak gören çocuklar ve anneleri ile görme engelli çocukların ve anneleri arasında önemli farklar ortaya çıkmıştır. Her iki anne grubu da dinleyenin dikkati kastedilen nesne üzerinde olmadığı zaman diğer işaret zamirlerine oranla daha fazla *şu* işaret zamirini kullanmayı tercih etmişlerdir. Çocuklar ise yakın çevrelerindeki nesnelere *bu* işaret zamiri ile gösterebilirken, özellikle görme engelli çocuklar, *o* işaret zamirini yerinde ve doğru olarak kullanmakta problem yaşamışlardır. Görme engelli çocukların dinleyenin dikkat durumu takip etmede ve buna göre farklı işaret zamirleri kullanmakta gören çocuklardan daha geride kaldığı da kaydedilmiştir.

Sonuç olarak, görme engelli çocuklar görme yetisinin eksikliğine bağlı olarak nesnelerin mekandaki değişik durumlarına ve dinleyenin farklı dikkat durumlarına göre farklı işaret zamirlerinin kullanılması gerektiğini öğrenmekte gören çocuklara kıyasla daha dezavantajlıdırlar. Her ne kadar gören çocuklar da işaret zamirlerinin doğru kullanımları hakkında yetişkinler kadar başarılı olmasalar da görme engelli çocuklardan daha ileri durumdadırlar. Önceden de belirtildiği gibi görme engelli çocuklar farklı işaret zamirlerini duyarak ve kullanarak yakın-uzak ayrımı ve dinleyenin dikkat durumu hakkında daha çok bilgi edinebilirler. Bu çalışmada görme engelli çocukların annelerinin çocuklarına yönelttikleri işaret zamirlerinde bu tür uzamsal ve dikkat ayrımlarını belirttikleri görülmüştür. Görme engelli çocukların anneleri, çocukları ile olan ilişkilerini çocuklarının görme yetisinin eksikliğine uyarlamaya çalışmaktadırlar. Bu anneler, gerek kullandıkları işaret zamirlerinin dağılımı gerekse bu zamirlere eşlik eden sözsöz olmayan davranışlar açısından gören çocukların annelerinden farklılıklar göstermektedirler. Görsel dikkatin eksikliğinde bile dinleyenin farklı dikkat durumlarını işaret zamirleri ile belirtmiş ve dokunsal veya sözel ortak dikkat başlatmak için işaret zamirlerinden yararlanmışlardır.

KAYNAKÇA

- Andersen, E. S.; Dunlea, A.; Kekelis, L. (1993). The impact of input: Language acquisition in the visually impaired. *First Language, 13*, 23-49.
- Bigelow, A.E. (2003). The development of joint attention in blind infants. *Development and Psychopathology, 15*, 259-275.
- Clark, E.; Sengul, C.J. (1978). Strategies in the acquisition of deixis. *Journal of Child Language, 5*, 457-475.
- Iverson, J.M. (1999). How to get to the cafeteria: Gesture and speech in blind and sighted children's spatial descriptions. *Developmental Psychology, 35* (4), 1132-1142.
- Küntay, A.; Özyürek, A. (2002). Joint attention and the development of the use of demonstrative pronouns in Turkish. BUCLD 26 Proceedings. Somerville, MA: Cascadilla Press.
- Mulford, R.C. (1981) *Talking without seeing: Some problems of semantic development in blind children*. Unpublished doctoral dissertation, Stanford University.
- Özyürek, A., & Kita, S. (2000). *Attention manipulation in the situational use of Turkish demonstratives*. Paper presented at the Linguistic Society of America Conference, Chicago.
- Perez-Pereira, M. (1996). Deixis, personal reference, and the use of pronoun by blind children. *Child Language, 26*, 655-680.
- Peterson, C. C. (2002). Drawing insight from pictures: The development of concepts of false drawing and false belief in children with deafness, normal hearing, and autism. *Child Development, 73* (5), 1442-1459.

